

MAÜ
PRESS

Artuklu Akademi

Buhârî'nin Zayıf Hadis Rivayeti: el-Edebü'l-müfred Özelinde Bir İnceleme

Abdurrahman Yılmaz | 0000-0001-6067-0557 | abdurrahmanyilmaz53@gmail.com

Dr. | Diyanet İşleri Başkanlığı | Türkiye

<https://ror.org/007x4cq57>

Atıf: Yılmaz, Abdurrahman. "Buhârî'nin Zayıf Hadis Rivayeti: el-Edebü'l-Müfred Özelinde Bir İnceleme", *Artuklu Akademi* 12/1 (Haziran 2025), 263-287. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1647172>

Öz: Zayıf hadislerin rivayeti ve bu rivayetlerle amel edilmesi, hadis ilminin önemli tartışma alanlarından biridir. Özellikle 2./8. yüzyılın başlarından itibaren terğîb ve terhîb gibi konularda zayıf hadislerin kullanımına yönelik benimsenen müsâmahakâr yaklaşımlar, bu tür rivayetlerin yalnızca teorik gerekçelerle değil, aynı zamanda pratik işlevleriyle birlikte ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bu makalede, Buhârî'nin (öl. 256/869) el-Edebü'l-müfred adlı eserinde yer alan zayıf hadislerin hangi pratik amaçlarla kullanıldığı incelenmektedir. Zira Buhârî'nin ahlâk, fezâil ve terğîb-terhîb odaklı bu eserinde benimsediği yöntem, hem onun hadis anlayışının daha geniş bir perspektiften kavranmasına hem de erken dönem İslâm ilim geleneğinde zayıf hadislerin işlevine dair yeni değerlendirmelere imkân sunmaktadır. Çalışma, Buhârî'nin zayıf hadisleri belirli amaçlar doğrultusunda bilinçli bir tercih olarak eserine dâhil ettiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Buhârî, el-Edebü'l-Müfred, Zayıf Hadis, Fezâil, Terğîb ve Terhîb.

Makale Bilgileri

Etik Beyan	Bu çalışma Prof. Dr. Bekir Kuzudışlı danışmanlığında 2025 tarihinde tamamladığımız "Zayıf Hadislerin Fezâil Konularında Kullanımı (Buhârî'nin el-Edebü'l-müfred'i Örneği)" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2025).
Makale Türü	Araştırma Makalesi
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	26.02.2025
Kabul Tarihi	04.06.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Yapay Zeka Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Etik Kurul İzni	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	artukluakademi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

<i>Lisans</i>	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır
<i>Dizinleme Bilgileri</i>	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's ve ATLA'da taranmaktadır.

Bukhari's Transmission of Weak Hadiths: An Analytical Study in the Context of al-Adab al-Mufrad

Abdurrahman Yılmaz | [0000-0001-6067-0557](https://orcid.org/0000-0001-6067-0557) | abdurrahmanyilmaz53@gmail.com

Dr. | Presidency of Religious Affairs | Türkiye

<https://ror.org/007x4cq57>

Citation: Yılmaz, Abdurrahman. "Bukhari's Transmission of Weak Hadiths: An Analytical Study in the Context of al-Adab al-Mufrad", *Artuklu Akademi* 12/1 (Jun 2025), 263-287. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1647172>

Abstract: The narration of weak hadiths and acting in accordance with them constitute a major field of debate within hadith studies. From the early 2nd/8th century onward, the relatively lenient attitude adopted toward the use of such reports—especially in areas like *targhib* (encouragement) and *tarhib* (warning)—has required a detailed examination of both their theoretical justifications and their practical functions. This article explores the practical benefits that prompted al-Bukhārī (d. 256/869) to employ weak hadiths in his work *al-Adab al-Mufrad*, thereby offering a clearer understanding of the issue. Al-Bukhārī's ethics-, virtues-, and *targhib-tarhib*-oriented approach in this collection not only widens the lens through which his hadith methodology can be viewed but also paves the way for fresh assessments of the role weak hadiths played in the early Islamic scholarly tradition. In this context, the study demonstrates that al-Bukhārī consciously incorporated weak hadiths into his work for specific, well-defined purposes.

265

Keywords: al-Bukhari, al-Adab al-Mufrad, Weak Hadiths, Virtues, Targhib and Tarhib.

Article Information

Ethical Statement	This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "The Use of Weak Hadiths in the Topics of Virtues (The Example of Bukhārī's <i>Al-Adab al-Mufrad</i>)", supervised by Prof. Dr. Bekir Kuzudişli (Doctoral Dissertation, Istanbul University, Istanbul, Turkey, 2025).
Article Type	Research Article
Reviewers	Two external reviewers / Double-blind
Date of Submission	26.02.2025
Date of Acceptance	04.06.2025
Date of Publication	30.06.2025
Plagiarism Checks	Done- intihal.net
AI Disclosure	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Ethics Committee Approval	This study does not require ethics committee approval, as it is based on data obtained through literature review and previously published sources. It is hereby declared that all scientific and ethical principles were observed during the preparation of the study, and that all referenced works have been properly cited in the bibliography.
Complaints	artukluakademi@gmail.com
Conflict of Interest	No conflict of interest declared
License	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
Indexing Information	The journal is indexed in TrDizin DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's and ATLA.

Giriş

Hadis literatüründe edeb, fezâil, terğîb-terhîb, zühd ve mev'iza gibi konulara dair rivayetlerin derlenmesi, erken dönemlerden itibaren önemli bir faaliyet alanı olmuştur. 2./8. asırdan itibaren hadislerin yazılı olarak tasnif edilmesiyle birlikte, bu tür rivayetleri içeren müstakil eserlerin telifi de yaygınlaşmıştır.¹ Buhârî, terğîb ve terhîb hadislerini bir araya getirme geleneğini takip ederek, *Sahîh*'inde yer alan "Kitâbü'l-Edeb" bölümünden bağımsız olarak *el-Edebü'l-müfred* adlı eserini kaleme almış ve bu çalışmasını yalnızca edeb konularına tahsis etmiştir.

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de yer verdiği bazı hadislerin senedlerinde ve/veya râvilerinde daha müsâmahakâr bir tutum benimseyerek belirli bağlamlarda zayıf hadisleri de nakletmiştir. Buhârî'nin bu eserinde yalnızca sahîh hadislerle yetinmeyip zayıf rivayetlere de yer vermesi, onun usûlünde zayıf hadislere hangi amaçlarla yer verildiğini ve bu rivayetlerin nasıl bir işlev gördüğünü anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Ayrıca, *el-Edebü'l-müfred* yalnızca Buhârî'nin hadis anlayışını yansıtmakla kalmayıp, erken dönemlerden itibaren zayıf hadislerin genel kullanım amacına dair önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, Buhârî'nin zayıf hadisleri kullanma gerekçelerinin incelenmesi, onun hadis metodolojisini anlama yönüyle yanı sıra, hadis ilmi içinde zayıf rivayetlerin konumunu daha geniş bir perspektiften değerlendirmeye de katkı sağlayacaktır.

Araştırma sürecinde karşılaşılan temel zorluklardan biri, Buhârî'nin zayıf hadis kullanımına dair doğrudan açıklamalarının bulunmamasıdır. Bu nedenle, onun metodolojisini belirlemek için öncelikle kendi eserlerindeki değerlendirmeler incelenmiş, bu verilerin yetersiz kaldığı durumlarda tabakât kaynaklarında kendisinden aktarılan bilgilere başvurulmuştur. Bunların da yeterli olmadığı yerlerde, Buhârî'nin hocaları, çağdaşları ve erken dönem hadis münekkitlerinin görüşleri dikkate alınarak kapsamlı bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'i, farklı coğrafyalarda birçok baskıya² ve çeşitli tahkik ile şerh çalışmalarına³ tabi tutulmuştur. Ayrıca *el-Edebü'l-müfred*'de nakledilen rivâyetlerin sıhhatine dair çalışmalar yapılmıştır.⁴ Bunların yanında ülkemizde eser üzerine yapılan akademik tez ve makaleler de bulunmaktadır.⁵ Ancak mevcut akademik çalışmaların büyük bir kısmı, eserin hadis ilmi çerçevesindeki özgün yaklaşımını yeterince derinlemesine incelememektedir. Bu katkılar,

¹ Mehmet Görmez, "Tergîb ve Terhîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 508-509.

² *el-Edebü'l-müfred*'in farklı yerlerde ve zamanlarda birçok baskısı yapılmıştır. İlk olarak Hindistan'da 1304/1887 yılında Şahâbâd'da basılmıştır. Daha sonra 1306/1889 yılında Agra'da, kenarında Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-Sağîr*'i olduğu halde İstanbul'da târihsiz olarak Muhammed Efendi el-Bosnevî Matbaası'nda yayımlanmıştır. Aynı şekilde, kenarında Ebû Hanîfe'nin *el-Müsned*'i olduğu halde İstanbul'da 1306/1889 ve 1309/1892 yıllarında yeniden basılmıştır. İbrahim Canan, "el-Edebü'l-müfred", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/412.

³ *el-Edebü'l-müfred* üzerine yapılan şerh çalışmaları arasında Fadlullâh el-Cilânî tarafından yazılan *Fadlullâhi's-samed fi tavdîhi'l-Edebi'l-müfred* önemli bir yere sahiptir. Fadlullâh el-Cilânî, (Kâhire: el-Matba'atü's-Selefiyye, 1958); Bir diğer şerh çalışması ise Muhammed Lokmân es-Selefi tarafından hazırlanan *Reşşü'l-bered Şerhu'l-Edebi'l-müfred* olup, bu eser 1426/2005 yılında Riyâd'da basılmıştır. (Riyâd: Dâru'd-Dâ'i, 2005); Ayrıca Zeyd b. Muhammed b. Hâdî el-Medhalî tarafından yazılan *Avnü'l-ahadi's-samed Şerhu'l-Edebi'l-müfred*, 1436/2015 yılında Cezâir'de yayımlanmıştır. (Cezâir: Dâru'l-Mirâsi'n-Nebevî, 2015).

⁴ Bu bağlamda Muhammed Huseynî 'Afîfi tarafından *Sahîhu'l-Edebi'l-müfred* adıyla bir eser kaleme alınmıştır. (Riyâd: Dâru'l-Hânî, 1988); Ayrıca Elbânî tarafından *Sahîhu'l-Edebi'l-müfred* ve *Za'ifu'l-Edebi'l-müfred* adlarıyla iki ayrı eser yayımlanmıştır. (Suud-i Arabistan: Mektebetü'd-Delîl, 1418); (Suud-i Arabistan: Mektebetü'd-Delîl, 1419/1998).

⁵ Ülkemizde *el-Edebü'l-müfred* üzerine yapılan pek çok akademik çalışma bulunmakla birlikte, bunların çoğu eserin eğitim, ahlak, sosyal ilişkiler ve aile içi ilişkilere dair hadisleri farklı yönlerden ele alarak hadislerin pedagojik ve ahlâkî boyutlarını incelemeye odaklanmıştır. Bunlardan çok azı, eserin hadis ilmi açısından metodolojik özelliklerini veya Buhârî'nin bu eserdeki özgün yaklaşımını ele almıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Sevgi Bitikçiöğlü, *Edeb-ül Müfred Hadisleri Işığında Aile İçi İlişkilerde Sevgi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996); Rabia Uysal, *Buhârî'nin "el-Edebü'l-Müfred"teki Metodu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001); Hacer Ev, *Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'indeki Hadislerin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003); Osman Serdar Asar, *el-Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred Adlı Eserinde Yer Alan Mevâkıf Hadisler* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009); Muhammed Saeed Almajd, "İmam Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred İsimli Eserindeki Metodu", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVI/31 (2018), 233-279; Selahattin Aydemir, "Ahlâk Merkezli Şahsiyet İnşasında Hadislerin Rolü -El-Edebü'l-Müfred Bağlamında Bir İnceleme-", *II. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu (UDİS - 2021) "Din, Ahlak ve Hukuk"*, (2021), 327-340.

eserin temel konularının doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmakla birlikte, metodolojik özelliklerinin daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de fezâil konularında zayıf hadisleri kullanma gerekçelerini tespit etmek amacıyla istikrâ yöntemi esas alınmıştır. Eserde yer alan örnekler ayrıntılı bir şekilde analiz edilerek, Buhârî'nin zayıf hadislerle ilgili yaklaşımını şekillendiren genel ilkeler ve kriterler belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece hem Buhârî'nin hadis ilmindeki metodolojisinin bütüncül olarak kavranmasına katkı sağlanması hem de fezâil konularında zayıf hadislerin kullanımına dair genelleştirilebilir sonuçlara ulaşılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, eserde yer alan zayıf rivayetler, Buhârî'nin onları hangi gerekçeyle zikrettiğini ortaya koyan aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir.

1. Sahîh Hadisin Anlamını İzah

Buhârî'nin, *el-Edebü'l-Müfred*'de sahîh hadislerin anlamını derinleştirme, gerekçelendirme, detaylandırma, bağlamını genişletme ve somutlaştırma amacıyla zayıf rivayetlere yer verdiği görülmektedir. Bu yaklaşımıyla, sahîh rivayetlerin sunduğu temel mesajları daha anlaşılır ve kapsamlı hale getirmeyi, dinî ve ahlâkî öğretileri okuyucularına daha zengin bir bağlamda sunmaya çalıştığı düşünülebilir. Ayrıca Buhârî'nin isnad bakımından eleştirilen bazı rivayetleri bu şekilde kullanması, metin açısından sağladıkları katkıyı dikkate aldığını ve sahîh hadislerin anlam derinliğini artırmada işlevsel gördüğünü göstermektedir.

Buhârî'nin, *el-Edebü'l-müfred*'de sahîh hadisin anlamını derinleştirmek ve daha açık ve anlaşılır hale getirmek amacıyla zayıf rivayete yer verdiğine örnek olarak, insanların Allah hakkında gereksiz sorular sorması konusunu ele alan bir hadis zikredilebilir. Buhârî, *Sahîh*'inde, el-Hasen b. Sabbâh → Verkâ → Abdullâh b. Abdîrrahmân → Enes b. Mâlik (r.a.) isnadıyla şu rivayeti aktarmıştır: “İnsanlar birbirlerine sorup duracaklar, hatta sonunda ‘Bu Allah, her şeyi yaratandır. Peki Allah’ı kim yaratmıştır?’ diyeceklerdir.”⁶ Ancak Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de bu sahîh hadisi nakletmek yerine, isnadında zayıf bir râvinin bulunduğu ve ziyâde bir lafız içeren rivayeti tercih etmiştir. ‘Ukbe b. Hâlid → Sa’îd b. Merzûbân → Enes b. Mâlik (r.a.) isnadıyla aktarılan bu hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İnsanlar *olmayan şeyler hakkında* sorup duracaklar. Öyle ki; sonunda ‘Allah her şeyi yaratandır. Peki Allah’ı kim yarattı?’ diyecekler.”⁷

Bu rivayetin isnadında yer alan Sa’îd b. Merzûbân, Buhârî tarafından “münkerü'l-hadîs” olarak nitelendirilerek ağır bir şekilde cerh edilmiştir.⁸ İbn Hacer el-Askalânî'ye (öl. 852/1449) göre, Buhârî'nin bu ifadesi, genel anlamda râvi hakkında “ağır cerh” (جرح شديد) anlamına gelmektedir.⁹ Buna rağmen, Buhârî'nin sahîh isnadlı bir hadis yerine cerh edilmiş bir râvinin aktardığı bu hadisi tercih etmesinin, *el-Edebü'l-müfred*'deki rivayette yer alan “olmayan şeyler hakkında” (عَمَّا لَمْ يَكُنْ) ifadesiyle ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu ziyâde lafız, insanların sorularının mahiyetini daha belirgin hâle getirmekte ve bu soruların boş, bâtil ve gereksiz olduğunu vurgulamaktadır. Sahîh rivayetin, insanların Allah hakkında sorular sormasının tehlikesine genel bir işaret ettiği, ancak bu soruların niteliği hakkında ayrıntı

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm Buhârî, *el-Câmiu's-sahîhu'l-müsned min hadîsi Rasûlillâh sallAllahu aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmihî*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir (b.y.: Dâru Tavkî'n-necât, 1422/2001), “İ'tisâm”, 3.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1409), 437 (No. 1286).

⁸ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. Mâzin b. Muhammed es-Sirsâvî (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd Nâsirûn, 2013), 5/570.

⁹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *İthâfü'l-mehere bi'l-fevâ'idü'l-mübtke min etrâfi'l-'aşere*, thk. Merkezü Hidmeti's-Sünneti ve's-Sireti'n-Nebeviyye (Medîne: Mecmaü'l-Melik Fahd, 1415/1994), 16/669.

sunmadığı görülmektedir. Buna karşın zayıf rivayetin, bu soruların içeriğini daha net tanımlayarak sahîh hadisin anlamını açıklığa kavuşturduğu söylenebilir. Buhârî'nin bu tercihi, okuyucularına dinî meselelerde daha kapsamlı ve açıklayıcı bir perspektif sunma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Buhârî'nin, *el-Edebü'l-müfred*'de, sahîh hadiste belirtilen bir hususun gerekçesini zayıf bir rivayet üzerinden açıklamaya yönelik bir yaklaşım benimsediğini gösteren bir örnek, "Aksırınca Hamd Etmeyen Kimseye Yerhamükellâh Denmez" başlığı altında zikredilen hadislerdir. Buhârî, aksıran bir kimseye yalnızca "Elhamdülillâh" demesi durumunda "Yerhamükellâh" şeklinde karşılık verilebileceğini belirten biri *Sahîh*'inde de aynı isnad ve metinle rivayet edilen, diğeri ise isnadında zayıf bir râvinin bulunduğu iki farklı rivayete yer vermiştir. Bunlardan ilki, *Sahîh*'inde de aynı isnadla naklettiği¹⁰ şu hadistir:

"Enes b. Mâlik şöyle dedi: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında iki kişi aksırdı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bunlardan birine 'Yerhamükellâh' dedi, diğerine ise demedi. Bunun üzerine (duaya nail olamayan adam), 'Niçin buna dua ettin de bana etmedin?' diye sordu. Allah'ın Resûlü şöyle cevap buyurdu: 'Çünkü o, (aksırdıktan sonra) Allah'a hamd etti, sen ise etmedin.'"¹¹

Buhârî, bu sahîh rivayetin ardından isnadında zayıf bir râvi bulunan şu hadisi zikretmiştir:

"Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına iki kişi oturdu. Bunlardan biri, diğerinden daha soylu idi. Soylu olan aksırdı, fakat Allah'a hamd etmedi (Elhamdülillâh demedi). Hz. Peygamber (s.a.v.) de ona 'Yerhamükellâh' demedi. Diğeri ise aksırdı ve Allah'a hamd etti (Elhamdülillâh dedi), Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de ona 'Yerhamükellâh' dedi. Bunun üzerine soylu olan, 'Yanında ben aksırdım, bana "Yerhamükellâh" demedin. Bu aksırdı, ona "Yerhamükellâh" dedin.' deyince, Allah'ın Resûlü şöyle karşılık verdi: 'Çünkü o, Allah'ı andı, ben de onu andım. Sen ise Allah'ı (anmayı) unuttun, ben de seni unuttum.'"¹²

Bu ikinci rivayetin isnadında bulunan Abdurrahmân b. İshâk hakkında Buhârî, "bazen yanılır"¹³ ve "hâfızasına güvenilen kimselerden değildir"¹⁴ şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak Buhârî'nin, sahîh bir rivayetin ardından isnad açısından zayıf olan bu rivayeti nakletmesi, aksırdığında Allah'a hamd etmeyen bir kişiye neden "Yerhamükellâh" denilmediğine dair bir gerekçe sunma amacını yansıtmaktadır. Zira zayıf rivayette yer alan, "Çünkü o, Allah'ı andı, ben de onu andım. Sen ise Allah'ı anmayı unuttun, ben de seni unuttum." açıklaması, sahîh rivayette bulunmayan bir ayrıntıyı ortaya koyarak konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Sahîh rivayet, aksıran kişinin Allah'a hamdetmesinin gerekli olduğunu vurgulamak suretiyle temel bir edep kuralına işaret etmektedir. Ancak bu davranışın arkasındaki manevî gerekçeleri detaylandırmamaktadır. Buna karşılık zayıf rivayet, hamd etmenin yalnızca bir görgü kuralı değil, aynı zamanda kişinin Allah'ı anması ve O'na olan bağlılığını ifade etmesi bakımından taşıdığı derin anlamı vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu zayıf rivayet, hamd etmeyen bir kişiye dua edilmemesinin, Allah'ı anmaktan uzaklaşmanın bir sonucu olarak

¹⁰ Buhârî, "Edeb", 127.

¹¹ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 321 (No. 931).

¹² Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 321 (No. 932).

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed ed-Debbâsî (Riyâd: en-Nâşiru'l-mütemeyyiz, 1440/2019), 6/326.

¹⁴ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 16/524.

anlaşılması gerektiğini göstermektedir. Böylelikle sahîh rivayetin sunduğu mesaj, zayıf rivayetin açıklayıcı katkısıyla daha kapsamlı ve derinlikli bir çerçeveye oturmaktadır.

Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de sahîh hadisin anlamını gerekçelendirme ve daha geniş bir bağlamda sunma amacıyla zayıf rivayet kullanmasına bir diğer örnek, "Akrabasıyla İlişkisini Kesenin Günahı" başlığı altında yer alan hadistir. Buhârî, Âdem b. Ebî İyâs → İbn Ebî Zî'b → Sa'îd b. Sem'an → Ebû Hüreyre (r.a.) isnadıyla aktardığı bir rivayette, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) çocukların ve câhillerin yönetiminden Allah'a sığındığını nakletmektedir. Rivayetin devamında Sa'îd b. Sem'an, şu ifadeyi aktarmaktadır:

"İbn Hasene el-Cühenî'nin bana söylediğine göre, Ebû Hüreyre'ye (r.a.), 'Çocukların ve câhillerin yönetime geçmesinin belirtisi nedir?' diye sormuş. O da şöyle demiş: 'Akrabalık ilişkisi kesilecek, yanlış yola çağıranlara itaat edilecek ve doğru yolu gösterenlere isyân edilecek.'" ¹⁵

Rivayetin bu kısmını aktaran İbn Hasene el-Cühenî, cerh-ta'dîl literatüründe hakkında yeterli bilgi bulunmayan bir râvidir. Zehebî (öl. 748/1348), onun için "tanınmıyor" ¹⁶ değerlendirmesini yapmış, İbn Hacer el-Askalânî ise "mestûr" ¹⁷ ve "mechûl" ¹⁸ terimlerini kullanmıştır.

Esasında Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de "Akrabasıyla İlişkisini Kesenin Günahı" başlığı altında, *Sahîh*'inde de aynı isnad ve hemen hemen aynı lafızlarla naklettiği "Akrabasıyla ilişkisini kesen cennete giremez." ¹⁹ hadisini rivayet etmiştir. Bu sahîh hadis, akrabalık bağlarını koparan kimsenin günahını açıkça ortaya koymaktadır. Ancak Buhârî, akrabalık ilişkilerini kesmenin toplumsal düzen açısından olumsuz etkilerini vurgulamak amacıyla Ebû Hüreyre'nin (r.a.) çocukların ve câhillerin yönetiminden Allah'a sığındığını belirten bir rivayeti güvenilir râviler aracılığıyla aktarmıştır. Fakat rivayetin bu kısmı, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) böyle bir sığınmada bulunma gerekçesini net bir şekilde açıklamamaktadır. Bu noktayı tamamlamak amacıyla Buhârî, hakkında yeterli bilgi bulunmayan İbn Hasene'den nakledilen ve meseleyi daha kapsamlı ve gerekçesiyle ele alan bir rivayeti aktarmayı tercih etmiştir. ²⁰

Buhârî'nin, *el-Edebü'l-müfred*'de tüm râvileri sika olan bir rivayet yerine, isnadında mechûl bir râvinin bulunduğu rivayeti içeriğinin daha ayrıntılı ve somut olması sebebiyle tercih ettiği görülmektedir. Buhârî, Abdullâh b. Ebî'l-Esved → Muhammed b. Ubeyd → Muhammed b. Abdilazîz → Ebû Bekr b. Ubeydillâh b. Enes → Babası (Ubeydullâh b. Enes) → Enes b. Mâlik isnadıyla naklettiği hadiste, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), iki kız çocuğunu yetiştiren kimsenin mükâfatına ilişkin şu sözleri nakletmiştir: "Her kim iki kız çocuğunu yetişkinlik çağına gelinceye kadar büyütüp terbiye ederse, ben ve o kimse cennette şöyle yan yana olacağız. (Râvi Muhammed b. Abdilazîz hadisi aktarırken şehâdet parmağıyla orta parmağını işaret etti.)" ²¹

İsnâdda yer alan Ebû Bekr b. Ubeydillâh hakkındaki mevcut bilgiler, onun kimlerden rivayette bulunduğu ve kendisinden kimlerin rivayet ettiğine dairdir. Bununla birlikte, Buhârî ve

¹⁵ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 37 (No. 66).

¹⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 4/591.

¹⁷ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Sûriye: Dâru'r-Reşid, 1406/1986), 689.

¹⁸ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 9/489.

¹⁹ Buhârî, "Edeb", 11.

²⁰ Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de "Ziyâde Anlam İçermesi" sebebiyle zayıf hadisler naklettiğine dair diğer örnekler için bk. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 206, 268, 391, 430 (No. 587, 765, 1146, 1257).

²¹ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 308 (No. 894).

diğer erken dönem hadis âlimlerinin Ebû Bekr b. Ubeydillâh'ın cerh ve ta'dil durumu hakkında herhangi bir değerlendirme yapmadıkları gözlemlenmiştir. Zehebî, Ebû Bekr b. Ubeydillâh'ın az sayıda hadis rivayet ettiğini belirtirken,²² İbn Hacer el-Askalânî ise "mechûlül-hâl"²³ terimini kullanmıştır.

Söz konusu bu rivayet, Müslim'in (öl. 261/875) *Sahîh*'inde güvenilir râviler aracılığıyla aktarılmıştır. Amr b. Nâkid → Ebû Ahmed ez-Zübeyrî → Muhammed b. Abdilazîz → Ubeydullâh b. Ebî Bekr → Enes b. Mâlik (r.a.) tarikiyle nakledilen hadiste, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Her kim iki kız çocuğunu yetişkinlik çağına gelinceye kadar büyütüp terbiye ederse, kıyâmet günü ben ve o kimse şöyle geleceğiz" buyurdu ve parmaklarını birleştirdi.²⁴

Aynı rivayet, Tirmizî'nin (öl. 279/892) *Sünen*'inde isnadında Ebû Bekr b. Ubeydillâh'ın da yer aldığı râvi zinciriyle nakledilmiştir. Muhammed b. Vezîr → Muhammed b. Ubeyd → Muhammed b. Abdilazîz → Ebû Bekr b. Ubeydillâh → Enes b. Mâlik tarikiyle aktarılan rivayette, Hz. Peygamber (s.a.v.), "Her kim iki kız çocuğunu yetişkinlik çağına gelinceye kadar büyütüp terbiye ederse, ben ve o kimse cennette şöyle gireceğiz." buyurdu ve iki parmağıyla işaret etti.²⁵

Buhârî, söz konusu rivayeti, Müslim'in *Sahîh*'inde yer alan sağlam râviler aracılığıyla nakledilen rivayet yerine, isnadında mechûl bir râvinin bulunduğu isnadla nakletmiştir. Tirmizî, Ebû Bekr b. Ubeydillâh'ın bulunduğu isnad için "Bu hadis, bu isnad nedeniyle 'Hasen' ve 'Garîb' bir hadistir."²⁶ değerlendirmesini yapmış ve sahîh isnadın Müslim'deki yer aldığı biçimiyle 270 Ubeydullâh b. Ebî Bekr tariki olduğunu belirtmiştir. Mizzî (öl. 742/1341) ise Müslim'in rivayetin "mahfûz" olduğunu ifade etmiştir.²⁷ Buna rağmen Buhârî'nin isnadında mechûl râvinin yer aldığı isnadı tercih etmesinin, rivayetin muhtevasının daha somut ve ayrıntılı olmasıyla ilgili olduğu söylenebilir. Zira Buhârî'nin aktardığı rivayette iki kız çocuğunu yetiştiren kimsenin ödülünün cennette olduğu ve bu ödülün şeklinin açıkça belirtildiği görülürken, Müslim'in rivayetinde sadece kıyâmet gününe atıfta bulunulmuş ve ödülün detayları net bir şekilde açıklanmamıştır. Bu yaklaşım, Buhârî'nin, *el-Edebü'l-müfred*'de metinlerin detaylarını önemseyen bir yöntem izlediğini göstermektedir.

Buhârî'nin, *el-Edebü'l-müfred*'de sahîh bir hadiste ifade edilen genel bir tutumu, bireysel bir örnekle somutlaştırmak amacıyla zayıf bir rivayete yer verdiğini gösteren yöntemine dair örneklerden biri, "İnsanlara (Hoşlarına Gitmeyen) Sözleri Yüzlerine Karşı Söylemeyen Kimse" başlığı altında görülmektedir. Buhârî, öncelikle *Sahîh*'inde de yer alan Hz. Âişe'nin (r.a.) sahîh bir rivayetini aktarmıştır:

"Peygamber (s.a.v.), bir konuda uygulamada bulunmuş ve Müslümanlara da bu hususta ruhsat tanımıştır. Ancak bazı kimseler, bu ruhsattan yararlanmada çekimser davranmışlardır. Bu durum Resûlullah'a (s.a.v.) ulaşınca, bir hutbe irad etmiş ve Allah'a hamd ettikten sonra şöyle buyurmuştur: 'Bazı kimselere ne oluyor ki, benim yaptığım bir şeyi yapmaktan kaçınıyorlar? Allah'a yemin ederim ki, insanlar içinde Allah'ı en iyi bilen ve O'ndan en çok korkan benim.'"²⁸

²² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Tezhîbü Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'îr-ricâl*, thk. Guneym Abbâs Guneym - Mecdî Seyyid Emîn (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1425/2004), 10/203.

²³ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 623.

²⁴ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, 1374/1955), "Birr", 149.

²⁵ Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre (Yezîd) Tirmizî, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Mısır: Şirketü Mektebe ve Matba'a Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395), "Birr", 13.

²⁶ Tirmizî, "Birr", 13.

²⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'îr-ricâl*, 19/10.

²⁸ Buhârî, "Edeb", 72, "İ'tisâm", 5.

Bu sahîh rivayetle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) toplumsal bir konudaki hassasiyetini ve insanları uyarma yöntemini vurgulayan Buhârî, ardından bu tutumun bireysel bir örnekle somutlaştırılması amacıyla şu zayıf rivayeti nakletmiştir.

"Allah'ın Resûlü (s.a.v.), bir kimsenin hoşlanmayacağı bir sözü yüzüne karşı pek söylemezdi. Bir gün Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) huzuruna bir adam girdi, yüzünde sarı izler bırakan bir koku sürmüştü. Adam kalkıp gidince ashâbına 'Yüzündeki sarı boya izlerini yıkayıp giderse ne iyi olur!' buyurdu."²⁹

Bu rivayetin râvisi olan Selm b. Kays el-Alevî hakkında hadis âlimleri zayıf olduğu görüşündedir.³⁰ Buhârî de Selm'in cerh edilen bir râvi olduğunu "Şu'be onun hakkında olumsuz değerlendirme yapmıştır."³¹ diyerek belirtmiştir. Buna rağmen Buhârî'nin, bu rivayeti nakletmesi, sahîh hadisin genel mesajını tamamlayıcı ve somutlaştırıcı bir örnek olarak değerlendirmesiyle açıklanabilir. Böylece, sahîh rivayetin sunduğu genel mesaj daha belirgin bir örnekle desteklenmiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) insanları uyarma yöntemi daha anlaşılır hâle getirilmiştir.

Sonuç olarak, Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de sahîh hadislerin anlamını derinleştiren, gerekçelendiren, detaylandıran, bağlamını genişleten ve somutlaştıran zayıf rivayetleri kullandığı söylenebilir. Buhârî'nin bu yöntemi, sahîh hadislerin verdiği mesajların okuyuculara daha anlaşılır bir şekilde aktarılmasını sağlarken, hadislerin muhtevasını ön plana çıkaran bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Ayrıca bu yöntem, Buhârî'nin, sahîh hadislerin anlamına katkı sunan zayıf rivayetlerin önemli bir rol oynadığını kabul eden bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

2. Delillendirme

Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de bazı zayıf hadisleri, ilmî bir çerçevede tartışmalı meselelere ışık tutmak, dinî ve ahlâkî konulara açıklık getirmek ve toplumsal meselelere rehberlik sağlamak amacıyla naklettiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Buhârî'nin bu rivayetleri, ihtilâflı konularda görüş bildirmek, söylenmesi mubah olan ifadeleri desteklemek ve belirli uygulamaların meşruiyetini ya da sakıncasını açıklamak gibi çeşitli amaçlarla eserine dâhil ettiği anlaşılmaktadır.

Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de yer verdiği zayıf hadislerden bazılarını, ihtilâflı meselelere açıklık getirmek ve bu tür tartışmalara ilmî katkı sunmak amacıyla naklettiğini gösteren örneklerden biri, "Ey iman edenler! Sahibi olduğunuz hizmetkârlarınız sizden izin istesinler."³² ayet-i kerîmesindeki "Sahibi olduğunuz hizmetkârlarınız" ifadesinin kapsamına dair bir tartışmada görülmektedir. Bu ifadeyle sadece câriyelerin mi, yoksa hem câriye hem de kölelerin mi kastedildiği konusunda âlimler arasında farklı görüşler bulunmaktadır.³³ Bir grup âlim, ayetin hem câriyeleri hem de köleleri kapsadığını savunurken,³⁴ diğerleri bunun yalnızca câriyelerle ilgili olduğunu ve kölelerin üç vakit dışında da izin almaları gerektiğini ileri sürmüştür.³⁵ Buhârî, bu

²⁹ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 156 (No. 437).

³⁰ Nesâî, *ed-Du'afâ'a ve'l-metrûkîn*, 46; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/263; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ'a ve'l-metrûkîn*, 1/343; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/438; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, 11/236-9; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 2/187; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/135; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 246.

³¹ Ukaylî, *ed-Du'afâ'u'l-kebîr*, 2/164.

³² en-Nûr 24/58.

³³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dâru Hicr, 1422/2001), 17/351.

³⁴ Taberî, âyetle erkek-kadın şeklinde herhangi bir tahsisin olmadığını dile getirerek bu görüşün doğru olduğunu savunmuştur. Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 17/460; Saîd b. Cübeyr'in ilgili âyetle câriyelerin ve erkek kölelerin kastedildiğini bildiren rivayeti bu görüşü benimseyenlerin delili olarak zikredilebilir. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Riyâd: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1419/1999), 8/2633.

³⁵ Bu görüşü benimseyenlerin delili olarak Hz. Ali (r.a.) ile Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'den nakledilen rivayetler zikredilebilir. Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye,

tartışmada kendi görüşünü beyân etmek amacıyla Osmân b. Muhammed → Yahyâ b. Yemân → Şeybân → Leys → Nâfi' → İbn Ömer (r.anhumâ) isnadıyla nakledilen şu rivayeti aktarmıştır: “Bu emir erkek köleler içindir, câriyeler için değildir.”³⁶

Bu hadis, isnadında bulunan Leys b. Ebî Süleym ve Yahyâ b. Yemân'ın cerh edilmiş râviler arasında yer alması sebebiyle zayıf kabul edilmektedir. Buhârî, Leys hakkında “Sadûktur ancak hata yapar.”³⁷ ifadesini kullanmış, ayrıca teferrüd ettiği başka bir rivayetiyle ilgili olarak “Leys burada ıztırâbta bulunmuştur.”³⁸ şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Hadis tenkitçileri de onun hafızasının zayıflığı, ileri derecede ihtilâta maruz kalması ve rivayetlerindeki ıztırâblar nedeniyle zayıf bir râvi olduğu görüşündedir.³⁹ İsnâdda yer alan diğer râvi Yahyâ b. Yemân hakkında Buhârî'den doğrudan bir cerh veya ta'dîl kaydı bulunmamakla birlikte,⁴⁰ diğer hadis âlimleri Yahyâ'nın güvenilir bir râvi olmakla birlikte felç geçirmesi nedeniyle hafızasının zayıfladığını belirtmiştir. Bu durum, rivayetlerinde hatalara yol açmış, kelimeleri yanlış yerleştirdiği ve birçok hata yaptığı yönünde tenkitlere sebep olmuştur.⁴¹

Söz konusu âyet etrafındaki ihtilâf dikkate alındığında Buhârî'nin, isnadında cerh edilmiş iki râvi bulunan İbn Ömer (r.anhumâ) rivayetini nakletmesi, onun âyette geçen ifadenin köleleri kapsadığı görüşünü benimsediğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, Hâkim'in de belirttiği gibi,⁴² sıhhat şartlarına uygun bir hadis bulunmasına rağmen, Buhârî'nin kendi görüşünü desteklemek amacıyla zayıf bir rivayeti nakletmeyi tercih ettiği söylenebilir. Öte yandan, *el-Edebü'l-müfred*'de, başkasının odasına girerken izin alınmasıyla ilgili yer alan diğer rivayetler incelendiğinde, bunların tamamının erkeklerin izin alması gerektiği yönünde olduğu ve câriyelerle ilgili herhangi bir hüküm içermediği görülmektedir. Bu durum, Buhârî'nin, ilgili âyette kastedilenlerin köleler olduğu görüşünü benimsediğini teyit eder niteliktedir. İsnâdında cerh edilmiş râviler bulunmasına rağmen Buhârî'nin bu rivayetlere eserinde yer vermesi, tartışmalı meselelerde bir tutum sergileme ve ilmi bir kanaat ortaya koyma maksadı taşıdığını ortaya koymaktadır.⁴³

Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de, söylenmesi câiz olan ifadeleri delillendirme ve bu çerçevede topluma rehberlik etme amacıyla zayıf hadislerle yer verdiği görülmektedir. Örneğin Buhârî, Allah'ı (c.c.) ve Resûlullah'ı (s.a.v.) öven ifadeler içeren şiir okumanın câiz olduğunu göstermek ve bu anlayışı desteklemek amacıyla, “Şiirde Öven Kimse” başlığı altında şu hadisi nakletmiştir: Haccâc → Hammâd b. Seleme → Ali b. Zeyd → Abdurrahmân b. Ebî Bekre → Esved b. Serî' → Hz. Peygamber (s.a.v.) tarikiyle aktarılan rivayette, Esved b. Serî' (r.a.) şöyle demektedir:

“Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) yanına geldim ve 'Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ı (c.c.) övgülerle ve medihlerle övdüm ve seni de.' dedim. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.), 'Şüphesiz ki Rabbin övülmeyi sever.' buyurdu. Sonra ben O'na (s.a.v.) şiir okumaya başladım. Derken uzun boylu ve kel bir adam içeri

2006/1427), 9/467 (No. 17907); Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 2/434 (No.3513). Hâkim, bu rivayetin akabinde, “Bu hadisin isnadı (Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre) sahihtir, ancak (buna rağmen) bu rivayeti nakletmemişlerdir.” değerlendirmesinde bulunmuş ve Zehebî de rivayetin “Sahih” olduğuna hükmetmiştir.

³⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 363.

³⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/468.

³⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/271.

³⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/178-9; İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/5-7; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 24/282-4; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/468.

⁴⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 10/311.

⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/199; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 32/57-8; Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Muhammed Osmân (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 6/671.

⁴² Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 2/434.

⁴³ Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de “İhtilâflı Meselelerde Görüş Beyânı” amacıyla zayıf hadisler naklettiğine dair diğer örnekler için bk. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 351, 433 (No. 1019, 1268).

girmek için izin istedi. Resûlullah (s.a.v.) bana 'sus' dedi. Adam içeri girdi, bir süre konuştu ve ardından çıktı. Ben tekrar şiir okumaya başladım. Adam tekrar geldi ve Hz. Peygamber (s.a.v.) beni yine susturdu. Adam tekrar çıktı. Bu olay iki ya da üç kez tekrarlandı. Bunun üzerine ben, 'Bu kişi kim ki, onun için beni susturuyorsun?' diye sordum. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Bu, bâtılı sevmeyen bir adamdır.'"⁴⁴

Bu rivayetin isnadında yer alan Ali b. Zeyd, hadis âlimleri tarafından zayıf bir râvi olarak değerlendirilmiştir. Buhârî, onun mevkûf rivayetleri merfû' olarak aktardığını ve bu nedenle hatalı nakillerde bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁵ Erken dönem hadis âlimlerinden Hammâd b. Zeyd (öl. 179/795), onunu rivayetlerindeki tutarsızlığa işaret ederek, bir gün aktardığı bir hadisi ertesi gün farklı şekilde naklettiğini söylemiştir.⁴⁶ Bu nedenle, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (öl. 198/813) ve İbn Uyeyne'nin (öl. 198/814) ondan rivayet etmekten kaçındıkları aktarılmıştır.⁴⁷ Ali b. Medînî (öl. 234/848-49), onu doğrudan zayıf râviler arasında sayarken,⁴⁸ Yahyâ b. Ma'in (öl. 233/848)⁴⁹ ve Ebû Zür'a (öl. 264/878),⁵⁰ "Kuvvetli bir râvi değildir." ifadesini kullanmışlardır. Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), hadis ilminde önemli bir konuma sahip olmadığını vurgulamış,⁵¹ İbn Hibbân (öl. 354/965) ise sıkça hata yaptığı ve rivayetlerinin terk edilmesi gerektiği kanaatini dile getirmiştir.⁵²

Buhârî'nin, söylenmesi mubah olan ifadeleri desteklemek amacıyla zayıf hadislere yer vermesi, onun hadislerin günlük hayat üzerindeki rehberlik edici rolüne verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu durum, Buhârî'nin zayıf rivayetleri dinî ve ahlâkî yönlendirme aracı olarak da kullandığını ortaya koymaktadır.⁵³

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de zayıf hadisleri, toplumsal hayatta bazı uygulamaların İslâm'ın temel ilkeleriyle uyumunu gösterme amacıyla da kullanmıştır. Bu yaklaşımın örneklerinden biri, "Sûratlı Yürümek" başlığı altında yer verdiği rivayettir. İshâk → Cerîr → Kâbûs → Babası (Ebû Dabyân) → İbn Abbâs (r.a.) isnadıyla aktarılan bu rivayette, İbn Abbâs (r.a.) şöyle demektedir:

"Allah'ın Nebîsi (s.a.v.), hızlı bir şekilde bize doğru geldi. Biz oturuyorduk ve onun bu hızı bizi korkuttu. Yanımıza varınca selâm verdi ve şöyle buyurdu: 'Size Kadir Gecesi'ni haber vermek için hızlıca geldim. Ancak yanınıza gelinceye kadar onu unuttum. Öyleyse onu son on gecede arayın.'"⁵⁴

Rivayetin isnadında yer alan Kâbûs b. Ebî Dabyân, hadis âlimleri tarafından genellikle zayıf bir râvi olarak değerlendirilmiştir.⁵⁵ Ancak Buhârî'nin bu hadisi *el-Edebü'l-müfred*'e dâhil etmesi, Resûlullah'ın (s.a.v.) hızlı yürüme davranışını vurgulamak ve bu davranışın meşrûiyetini ortaya koymak amacıyla yapılmış bir tercih olmalıdır. Rivayet, belirli durumlar için sûratlı yürümenin dinen sakıncalı olmadığını ve hatta gerektiğinde uygulanmasının uygun olabileceğini ima

⁴⁴ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 125 (No. 342).

⁴⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/346.

⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/186.

⁴⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/323.

⁴⁸ Ebû'l-Hasen Ali b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîr es-Sa'dî Ali b. Medînî, *Süülâtü Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe li-Ali b. el-Medînî*, thk. Muvaffak Abdullâh Abdülkâdir (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404), 57.

⁴⁹ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'in b. Avn Yahyâ b. Ma'in, *Târîhu İbn Ma'in (Osmân ed-Dârimî Rivayeti)*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, ts.), 141.

⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/187.

⁵¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/140.

⁵² İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/324.

⁵³ Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de "Söylenmesi Câiz Olan İfâdelerin Desteklenmesi" amacıyla zayıf hadisler naklettiğine dair diğer örnekler için bk. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 279, 317 (No. 802, 920).

⁵⁴ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 283 (No. 813).

⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 8/459; Hâlid er-Ribât, Seyyid İzzet, *el-Câmi' li-ulûm'l-İmâm Ahmed* (Mısır: Dâru'l-Fellâh, 1430/2009), 18/448; Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-kebîr*, 3/489; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/145; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâü ve'l-metrûkîn*, 2/215-6; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/305-6.

etmektedir. Bu da Buhârî'nin zayıf hadisleri, bir davranışın dinî bağlamda uygunluğunu kanıtlamak için kullandığını göstermektedir.⁵⁶

Sonuç olarak, Buhârî'nin ilmî bir çerçevede tartışmalı meselelerde görüşünü ortaya koymak, söylenmesi câiz olan ifadelerin desteklenmesi ve belirli davranışların meşrûyetini ortaya koyma amacıyla zayıf hadislere yer verdiği görülmektedir. Dolayısıyla, Buhârî'nin zayıf hadislerin toplumsal yaşamda bir kılavuz olarak işlev görmesini sağlamak adına zayıf hadisleri bilinçli bir şekilde kullandığı söylenebilir.

3. Kur'ân Âyetlerinin Tefsiri

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de, âyetlerin tefsiriyle ilgili sahâbeden nakledilen rivayetlerde, isnad açısından bazen müsâmahakâr bir tutum sergileyerek zayıf râvilerden gelen hadislere yer vermiştir. Bu tutum, Buhârî'nin, Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasında sahâbe sözlerini önemli bir kaynak olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Buna örnek olarak, "Birbirinizi ayıplamayın!"⁵⁷ âyetinin tefsiri ile ilgili nakledilen rivayet zikredilebilir. Bısr b. Muhammed → Abdullâh b. Mübârek → Ebû Mevdûd → Zeyd Mevlâ Kays el-Hazzâ → İkrime → İbn Abbâs (r.anhumâ) isnadıyla aktarılan bu rivayette, İbn Abbâs, "Birbirinizi ayıplamayın!" âyetini, "Birbiriniz hakkında kötü konuşmayın!" şeklinde tefsir etmektedir.⁵⁸

274 Bu rivayetin isnadında yer alan Zeyd Mevlâ Kays ve Ebû Mevdûd'un mechûl oldukları değerlendirilmektedir.⁵⁹ Buhârî'nin, isnadında mechûl râvilerin bulunduğu bir rivayeti eserine dahil etmesi, bu rivayetin Kur'ân âyetinin anlaşılmasına katkı sağlayacak bir tefsir değeri taşıdığına inandığını göstermektedir.

Buhârî'nin, *el-Edebü'l-müfred*'de, âyetlerin tefsirine ilişkin sahâbeden nakledilen zayıf rivayetlere yer verdiğini gösteren bir diğer örnek, "Akabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver." âyetinin tefsiri bağlamında Humeydî → Süfyân b. Uyeyne → Ebû Sa'd → Muhammed b. Ebî Mûsâ → İbn Abbâs'tan (r.anhumâ) tarikiyle aktardığı şu rivayettir:

"Allah Teâlâ, "Akabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver."⁶⁰ buyurmak suretiyle yapılması gerekli olan bir hakkı emrederek söz başlamıştır. Maddi imkânı olan kimseye yapması en faziletli ameli göstererek, "Akabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver."⁶¹ buyurmuştur. İhtiyaç sahibine verecek maddi imkânı olmayan kimseye de nasıl söz söylemesi gerektiğini şöyle öğretmiştir: "Eğer (sen de ihtiyaç içinde olursun da) Rabbinden gelmesini umduğun bir rahmeti (yardımı) beklediğin için onlara (muhtaçlara) bir şey veremeyecek durumda olursan, hiç olmazsa onlara gönül alıcı sözler söyle!"⁶² İhtiyaç sahibine güzel vaatte bulunarak, "İnşallah yakın zamanda imkanımın olacağını umuyorum, sana o zaman veririm." gibi sözler söylenir. Allah Teâlâ, "Ellerini boynuna kelepçeyle bağlamış gibi (cimri) olma!"⁶³ buyurarak ihtiyacı olan kimselere yardım etmemekten sakınmış ve ardından da "Sonuna kadar açan savurgan olma!"⁶⁴ buyurmak suretiyle de elindeki her şeyi saçıp savurmayı yasaklamıştır. Böyle yapılması durumunda olabilecek hatırlatarak "Yoksa (cimriliğinden dolayı) kınanmış bir halde oturup kalırsın." buyurmuştur. Malını savurduktan sonra senden yardım

⁵⁶ Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de "Bir Davranışın Meşrûyetinin Belirtilmesi" amacıyla zayıf hadisler naklettiğine dair diğer örnekler için bk. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 162, 397 (No. 459, 1164).

⁵⁷ *el-Hucûrât* 49/11.

⁵⁸ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 121 (No. 329).

⁵⁹ Son dönem hadis araştırmacılarından Beşşâr Avvâd Ma'rûf ile Şu'ayb el-Arnaût da her iki râvinin mechûl olduklarına hükmetmişlerdir. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997), 1/438.

⁶⁰ *el-İsrâ* 17/26.

⁶¹ *el-İsrâ* 17/26.

⁶² *el-İsrâ* 17/28.

⁶³ *el-İsrâ* 17/29.

⁶⁴ *el-İsrâ* 17/29.

istemek için yanına gelen kimse sende de bir şey bulamayınca seni kınar; o zaman da "Pişmanlık ve üzüntü içinde olursun."⁶⁵ Elindeki her şeyi başkalarına vermenden dolayı bu sefer sen muhtaç duruma düşersin de bu yaptığın sana pişmanlık ve üzüntü yaşatır."⁶⁶

Bu hadisin isnadında yer alan Ebû Sa'd künyesiyle meşhur Sa'id b. Merzûbân, yukarıda belirtildiği üzere, Buhârî tarafından "münkerü'l-hadîs"⁶⁷ denilerek ağır bir şekilde cerh edilmiştir. Benzer şekilde, rivayeti ondan nakleden Süfyân b. Uyeyne de Ebû Sa'd'ı zayıf bir râvi olarak değerlendirmiştir.⁶⁸ İsnâdda yer alan diğer bir râvi olan Muhammed b. Ebî Mûsâ ise hadis âlimleri nezdinde daha az bilinen bir isimdir. Buhârî, Muhammed b. Ebî Mûsâ hakkında herhangi bir cerh veya ta'dil ifadesinde bulunmamış; ancak Zehebî onun için "tanınmıyor"⁶⁹ ifadesini kullanarak mechûl bir râvi olduğuna işaret etmiştir. İbn Hacer el-Askalânî ise "mestûr" olarak nitelendirmiştir.⁷⁰

Sonuç olarak, Buhârî'nin, *el-Edebü'l-müfred*'de sahâbeden nakledilen zayıf rivayetlere yer vererek Kur'ân âyetlerinin tefsirine dair sahâbe sözlerini önemli bir kaynak olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bu durum, Buhârî'nin, zayıf râvilerin bulunduğu rivayetlerin dahi Kur'ân âyetlerinin doğru anlaşılmasına katkı sağlayacağına inandığını göstermektedir.

4. Ahlâkî ve Eğitici Konularda Rehberlik

Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'i, ahlâkî ve toplumsal değerlerin yaygınlaştırılması amacıyla oluşturulmuş önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu çerçevede, topluma rehberlik edecek eğitici mesajlar taşıyan hadislerin seçilmesinde, isnadın zayıflığına rağmen, içerik yönünden güçlü olan rivayetlere yer verildiği görülmektedir. Zayıf hadislerin ahlâkî ve sosyal katkılarını dikkate alan Buhârî, bireyler arası ilişkilerden aile içi mahremiyete, toplumsal dayanışmadan ekonomik refaha kadar geniş bir yelpazede toplumu yönlendirecek prensipler ortaya koymuştur.

Bu bağlamda Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de, tartışma esnasında sabırlı kalmanın ve nezaketi korumanın önemine işaret eden zayıf bir rivayeti "Birine Hakaret Etmek" başlığı altında nakletmiştir. Muhammed b. Ümeyye → İsâ b. Mûsâ → Abdullâh b. Keysân → İkrime → İbn Abbâs → Hz. Peygamber (s.a.v.) tarikiyle aktarılan rivayette, İbn Abbâs (r.a.) şöyle nakletmiştir:

"Resûlullah (s.a.v.) döneminde iki adam birbiriyle tartışmıştı. Biri diğerine hakaret etti, ancak diğeri sessiz kaldı. O sırada Resûl-i Ekrem (s.a.v.) oturuyordu. Daha sonra sessiz kalan adam da karşılık verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) ayağa kalktı. Kendisine, 'Neden ayağa kalktınız?' diye sorulunca, Allah'ın Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Melekler kalktı, ben de onlarla birlikte kalktım. Bu kişi sessiz kalırken, melekler ona hakaret eden kişiye karşılık veriyordu. Ancak o karşılık vermeye başlayınca, melekler kalktı.'"⁷¹

İsnadda yer alan Abdullâh b. Keysân hakkında Buhârî, "münker bir râvi, ehl-i hadisten değildir"⁷² ifadesini kullanmış olmasına rağmen bu rivayeti nakletmesinin, tartışma esnasında sabır ve nezaketi teşvik ederek bireysel davranışlara yön verme ve toplumsal huzurun

⁶⁵ el-İsrâ 17/29.

⁶⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 32 (No. 51).

⁶⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/570.

⁶⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs (Riyâd: Dâru'l-Hânî, 1422/2001), 3/3/383.

⁶⁹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 4/50.

⁷⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 509.

⁷¹ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 151 (No. 419).

⁷² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/223.

korunmasına katkıda bulunma amacı taşıdığı ifade edilebilir. Rivayet, kötü sözlere karşılık vermeyerek sabırlı ve olgun davranış sergilemenin ahlâkî bir üstünlük sağladığını ve manevî bir değer taşıdığını vurgulamaktadır. Buhârî'nin, bu rivayeti, içerdiği eğitici mesaj ve bireylerin ahlâkî tutumlarını şekillendirme potansiyeli nedeniyle değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de, kardeşlik, paylaşma ve dayanışma gibi İslâm'ın temel değerlerine ilişkin, isnadında muhtelit bir râvi bulunan bir hadise yer vermiştir. "Allah Rızası İçin Din Kardeşini Doyuran Kimse" başlığı altında ve Ebü'r-Rebî' Süleymân → Cerîr b. Abdilhamîd → Leys b. Ebî Süleym → Muhammed b. Neşr → Muhammed b. Hanefiyye → Ali (r.a.) tarikiyle aktarılan rivayet şöyledir: "Bir ölçek veya iki ölçek yiyecek (din) kardeşlerimden bir grup insanı (doyurmak amacıyla) bir araya getirmem, sizin çarşınıza gidip bir köle azat etmemden bana daha sevimlidir."⁷³

Hadisin râvileri arasında yer alan Leys b. Ebî Süleym hakkında hadis âlimlerinin genel kanaati, ihtilâta maruz kalması ve rivayetlerinin ihtilât öncesi ya da sonrasına ait olup olmadığının ayırt edilememesi nedeniyle zayıf bir râvi olduğu yönündedir.⁷⁴ Buhârî, Leys b. Ebî Süleym'in güvenilir bir râvi olduğunu ifade ederek hakkında 'sadûk' terimini kullanmış, aynı zamanda hafızasının zayıflığına işaret ederek 'ancak hata yapar.' değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁷⁵ Bu nedenle Buhârî, *Sahîh*'te Leys b. Ebî Süleym'den yalnızca az sayıda muallak hadis nakletmiştir.⁷⁶ Bu durum, Buhârî'nin Leys'in rivayetlerine temkinli yaklaştığını göstermektedir. Bununla birlikte Buhârî, bu rivayeti, kardeşlik, paylaşma ve toplumsal dayanışma gibi İslâm ahlâkının temel değerlerini vurgulayan güçlü mesajı nedeniyle nakletmiştir.

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de, toplumun ahlâkî ve manevî gelişiminin yanı sıra maddi refahını da desteklemeyi amaçlayan sosyal içerikli konularda, zayıf bir rivayete de yer vermiştir. Bu yaklaşımına örnek olarak, "Koyun Berektir" başlığı altında aktardığı şu hadis gösterilebilir: Muhammed b. Yûsuf → Vekî' → İsmâîl el-Ezrak → Ebû Ömer → İbnü'l-Hanefiyye → Hz. Ali → Hz. Peygamber (s.a.v.) tarikiyle nakledilen bu rivayette şöyle denilmektedir: "Evde bir koyun berektir, iki koyun iki berektir, üç koyun ise pek çok berektir."⁷⁷

Hadis râvilerinden İsmâîl b. Süleymân el-Ezrak, hadis âlimleri tarafından ittifakla zayıf bir râvi olarak kabul edilmiştir. Buhârî, onun rivayet ettiği hadislerin başka güvenilir râviler tarafından desteklenmediği anlamına gelen "لا يتابع" ifadesini kullanmıştır.⁷⁸ Yahyâ b. Ma'in, hakkında "bir şey değildir" diyerek rivayetlerinin değersiz olduğunu vurgulamıştır.⁷⁹ Ebû Zür'a,⁸⁰ Ebû Dâvûd (öl. 275/889)⁸¹ ve Ebû Hâtim⁸² zayıf bir râvi olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Nesâî

⁷³ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 199 (No. 566).

⁷⁴ Hadis âlimlerinin Leys b. Ebî Süleym hakkındaki değerlendirmeleri için bk. Ebû Muhammed Takıyyüddin Abdülganî b. Abdilvâhid b. Ali el-Makdisî Cemmâilî, *el-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim (Kuveyt: el-Hey'etü'l-Âmme, 1437/2016), 8/266-9; Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 6/179-182; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/465-7.

⁷⁵ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) Tirmizî, *el-İlelül-kebîr*, thk. Subhî es-Sâmerrâi vd. (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1409), 390.

⁷⁶ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1958), 1/458.

⁷⁷ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 201 (No. 573).

⁷⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/59.

⁷⁹ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ma'in b. Avn Yahyâ b. Ma'in, *Târîhu İbn Ma'in (ed-Dûrî Rivayeti)*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Mekke: Merkezü'l-Bahsî'l-İlmî ve İhyâü't-Türâsî'l-İslâmî, 1399/1979), 3/313.

⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/176.

⁸¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Süâlatü Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd es-Sicistânî fî'l-cerhi ve't-ta'dîl*, thk. Muhammed Ali Kâsım el-'Umerî (Medine: 'Imâdetü'l-Bahsî'l-İlmî bi Câmî'atü'l-İslâmiyye, 1403/1983), 155.

⁸² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/176.

(öl. 303/915) ise, “metrûkü'l-hadîs” ifadesiyle, rivayetleri terk edilen şiddetli zayıf bir râvi olarak nitelemiştir.⁸³

Buhârî, zayıf isnada sahip bu hadisi eserine dahil ederek, toplumun maddî ve manevî kalkınmasında taşıdığı eğitici rolü ön plana çıkarmıştır. Rivayet, hayvancılığın İslâm toplumunda temel bir geçim kaynağı olması sebebiyle, bireyleri bu alanda teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Buhârî'nin bu tercihi, zayıf hadislerin içerdiği sosyal fayda ve eğitici değer göz önüne alındığında, nasıl değerlendirilebileceğine dair metodolojisinin önemli bir örneğini oluşturmaktadır.

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de zayıf isnada sahip bu hadisleri, içerdiği eğitici ve yönlendirici mesajlar doğrultusunda değerlendirerek İslâm toplumunda ahlâkî değerlerin yaygınlaştırılmasını amaçlamıştır. Zayıf rivayetlerin pratik yaşamdaki rehberlik potansiyelini dikkate alan Buhârî, bu tercihleriyle, bu tür hadislerin toplumsal fayda ve ahlâkî katkı açısından da değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁴

5. Dua ve Zikirlerin Teşviki

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de, isnadında zayıf râviler bulunsa da Müslümanların günlük yaşamlarında manevî bir rehber olabileceği düşüncesiyle dua ve zikir içerikli hadislerin teşvik edilmesine önem vermiştir. Onun yaklaşımına göre, dua ve zikirlerin bireysel ve toplumsal hayatta ahlâkî ve manevî bağları güçlendirme rolü, isnadın zayıf olması durumunda dahi, bu tür rivayetlerin meşrûiyetine engel teşkil etmemektedir. Zira Buhârî, dua ve zikir içerikli hadislerin, Müslümanların manevî gelişimi ve Allah ile olan bağlarını güçlendirme açısından faydalı olabileceğini düşünerek bu doğrultuda eserinde nakletmiştir.

Bu çerçevede Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de, ahlâkını güzelleştirmesi için Allah'a (c.c.) dua eden kimselere örnek bir rehber sunma amacıyla, isnadında münker bir râvi bulunmasına rağmen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaptığı bir duayı nakletmiş ve Müslümanları bu duayı yapmaya teşvik etmiştir. Muhammed b. Sellâm → Mervân b. Muâviye el-Fezârî → Abdurrahmân b. Ziyâd b. En'am → Abdurrâhmân b. Râfi' et-Tennûhî → Abdullâh b. Amr → Hz. Peygamber (s.a.v.) tarikiyle aktarılan hadiste Resûlullah'ın (s.a.v.) sık sık şu şekilde dua ettiği rivayet edilmektedir: “Allah'ım! Senden sıhhat, iffet, güvenilirlik, güzel ahlâk ve kadere razı olmayı niyaz ederim.”⁸⁵

İsnadda yer alan Abdurrahmân b. Râfi' hakkında hadis âlimlerinin genel kanaati, onun zayıf bir râvi olduğu yönündedir. Buhârî, Abdurrahmân b. Râfi' için “Hadislerinde münker rivayetler bulunmaktadır.”⁸⁶ ifadesini kullanmış ve aynı zamanda zayıf râvileri derlediği *Du'afâ* adlı eserinde onu zikretmiştir.⁸⁷ Ancak Buhârî'nin, hadisin dua içerikli olmasını dikkate alarak isnadındaki zayıflığa rağmen bu rivayeti aktarmakta bir sakınca görmediği anlaşılmaktadır.

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de, isnadında hafızası bakımından tenkit edilen bir râvi bulunmasına rağmen, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen bazı dua cümlelerinin okunmasını teşvik etmek amacıyla bu tür rivayetlere yer vermiştir. Bu yaklaşımın bir örneği, “Sabah Olduğunda Ne Okunur?” başlığı altında naklettiği şu hadiste görülmektedir: Mûsâ → Ebû Avâne → Ömer → Babası (Ebû Seleme b. Abdirrahmân) → Ebû Hüreyre tarikiyle aktarılan rivayette, Resûlullah'ın (s.a.v.) sabah kalktığında ve akşam yatmadan önce şu şekilde dua ettiği belirtilmiştir:

⁸³ Nesâî, *ed-Du'afâ'a ve'l-metrûkîn*, 16.

⁸⁴ Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de “Ahlâkî ve Eğitici Konularda Rehberlik” amacıyla zayıf hadisler naklettiğine dair diğer örnekler için bk. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 150, 151, 186, 188, 199, 304, 364, 371, 401 (No. 415, 419 527, 533, 566, 881, 1061, 1080, 1173).

⁸⁵ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 115 (No. 307).

⁸⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 6/356.

⁸⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi Buhârî, *Kitâbü'd-Du'afâ'i's-sağîr*, thk. Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrâhîm b. Ebi'l-Ayneyn (Mısır: Mektebetü İbni Abbâs, 1426/2005), 84.

كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَصْبَحَ قَالَ: أَصْبَحْنَا وَأَصْبَحَ الْحَمْدُ كُلُّهُ لِلَّهِ، لَا شَرِيكَ لَهُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَإِلَيْهِ التُّشْوُرُ، وَإِذَا أَمْسَى قَالَ: أَمْسَيْنَا “⁸⁸ وَأَمْسَى الْمُلْكُ لِلَّهِ، وَالْحَمْدُ كُلُّهُ لِلَّهِ، لَا شَرِيكَ لَهُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ

Hadisin râvilerinden biri olan Ömer b. Ebî Seleme hakkında hadis âlimlerinin genel kanaati, onun hafızasının güçlü olmadığı yönündedir.⁸⁹ Bu bağlamda Buhârî, güvenilir bir râvi olduğunu belirtmek amacıyla “sadûk” ifadesini kullanırken, aynı zamanda “Bazı hadislerinde (güvenilir râvilere) muhalefet etmektedir.” diyerek hafızasının zayıflığına dikkat çekmiştir.⁹⁰ Bu değerlendirme, güvenilir râvilerin hadislerine muvâfakat ettiğinde hadislerinin kabul edilebileceği, ancak teferrüd ettiği durumlarda ihtiyatla yaklaşılması gerektiğine işaret etmektedir. Buhârî, *Sahîh*’inde de “Sabah Olduğunda Ne Okunur?” adında bir başlık açmış; sıhhat şartlarına uygun ve *el-Edebü’l-müfred*’de nakledilen duanın lafızlarından farklı hadislere yer vermiştir.⁹¹ Buhârî’nin *el-Edebü’l-müfred*’de naklettiği hadisi, *Sahîh*’inde rivayet etmemesi, onun ihtiyatlı yaklaşımının bir göstergesi olduğu söylenebilir. Ayrıca *el-Edebü’l-müfred*’deki dua metni, sadece Ömer b. Ebî Seleme’nin bulunduğu isnadla rivayet edilmiştir. Buna rağmen Buhârî’nin bu duanın okunmasının da meşrû olduğunu ve bir sakınca olmadığını göstermek amacıyla bu rivayeti naklettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan Buhârî’nin ilgili başlık altında yalnızca bu rivayeti zikretmesi de bu duanın okunmasını teşvik ettiğini teyit etmektedir.

Buhârî’nin, *el-Edebü’l-müfred*’de, isnadında zayıf râvi bulunan dua içerikli rivayetlere yer verme yaklaşımının bir diğer örneği, bir ihtiyacı için evinden çıkan kimsenin yapacağı duaya ilişkin Hz. Peygamber’den (s.a.v.) nakledilen hadistir. Muhammed b. Salt → Hâtim b. İsmâil → Abdullâh b. Hüseyin b. Atâ → Süheyl b. Ebî Sâlih → Babası (Zekvân) → Ebû Hüreyre (r.a.) tarikiyle aktarılan bu rivayette, Resûlullah’ın (s.a.v.) evinden çıktığında şöyle dua ettiği ifade edilmektedir: “بِسْمِ اللَّهِ، التَّكْلَانُ عَلَى اللَّهِ، لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ”⁹²

Buhârî, hadisin râvileri arasında yer alan Abdullâh b. Hüseyin b. Atâ hakkında “فيه نظر” (hakkında işkâl vardır) ifadesini kullanmıştır.⁹³ Erken dönem hadis münekkitlerinden Ebû Zür’a er-Râzî, onu zayıf olarak değerlendirmiştir.⁹⁴ İbn Hibbân ise hadis rivayetinde hata yapan biri olduğunu, ancak hatalarının rivayetlerinin terk edilmesini gerektirecek kadar çok olmadığını ifade etmiştir.⁹⁵ Buna rağmen, Buhârî’nin zayıf isnada sahip bu rivayeti *el-Edebü’l-müfred*’e dahil etmesi, dua içerikli hadislerin Müslümanların günlük yaşamlarında manevî bir rehber olarak kullanılmasını teşvik etme amacını yansıtmaktadır.

Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*’de, isnadında zayıf râviler bulunmasına rağmen, insanların manevîyatı güçlendirme gayesiyle zikre teşvik eden hadisleri eserine dahil etmiştir. Bu yaklaşıma örnek olarak, Ebû Nu’aym → Seleme b. Verdân → Enes b. Mâlik (r.a.) tarikiyle aktarılan hadisler gösterilebilir. Buhârî, aynı râvi zinciriyle üç farklı hadis rivayet etmiştir. İlk hadis, bir kadının Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) gelerek ihtiyaçlarından ya da sıkıntılarından şikâyet etmesi üzerine Resûl-i Ekrem’in (s.a.v.) ona şu zikirleri söylemesini tavsiye ettiği hadistir: “Sana bundan daha hayırlı olanı göstereyim mi? Yatağına yattığında Allah’ı otuz defa tehlîl et (Lâ ilâhe illallah de),

⁸⁸ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 211 (No. 604).

⁸⁹ Hadis âlimlerinin, Ömer b. Ebî Seleme hakkındaki değerlendirmeleri için bk. Ebû İshâk Cûzcânî, *Ahvâlü’r-ricâl*, 246; İclî, *Târîhu’s-sikât*, 359; Nesâî, *ed-Du’afâ’a ve’l-metrûkîn*, 82; Ukaylî, *ed-Du’afâü’l-kebîr*, 3/164; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/164; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’l-ta’dîl*, 6/118; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 21/375; Hâlid er-Ribât, Seyyid İzzet, *el-Câmi’ li-ulûmi’l-İmâm Ahmed*, 18/315.

⁹⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 5/463; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’l-t-Tehzîb*, 7/455.

⁹¹ Buhârî, “De’ avât”, 16.

⁹² Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 409 (No. 1197).

⁹³ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 6/83.

⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’l-ta’dîl*, 5/35.

⁹⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine’l-muhaddisîn ve’l-du’afâ’i ve’l-metrûkîn*, 2/16.

otuz üç defa tesbih et (Sübhânallah de) ve otuz dört defa tahmîd et (Elhamdülillâh de). Bunlar, dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır.”⁹⁶

İkinci hadis, Resûlullah'ın (s.a.v.) köle azat etmekten ve kurban kesmekten daha hayırlı olduğunu belirttiği şu rivayettir: “Kim yüz defa ‘Lâ ilâhe illallah’ derse, yüz defa ‘Sübhânallah’ derse ve yüz defa ‘Allahu ekber’ derse, bu onun için on köle azat etmekten ve yedi deve kurban etmekten daha hayırlıdır.”⁹⁷

Üçüncü hadis ise bir adamın iki gün peş peşe Resûlullah'ın (s.a.v.) huzuruna gelerek “Hangi dua daha faziletlidir?” diye sorması üzerine Allah'ın Elçisi'nin (s.a.v.) ona şu duayı söylemesini tavsiye ettiği rivayettir: “Allah'tan, dünyâ ve âhirette af ve âfiyet iste. Eğer dünyâ ve âhirette sana âfiyet verilirse, gerçekten kurtuluşa ermiş olursun.”⁹⁸

Bu hadisleri Enes b. Mâlik'ten (r.a.) nakleden Seleme b. Verdân, hadis âlimleri tarafından zayıf kabul edilen bir râvidir. Yahyâ b. Ma'în,⁹⁹ İclî (öl. 261/875)¹⁰⁰ ve Nesâî¹⁰¹ onun hakkında “Zayıftır.” ifadelerini kullanmış; Ahmed b. Hanbel ise onu “münkerü'l-hadis”¹⁰² olarak nitelemiştir. Ebû Hâtim, “Güçlü bir râvi değildir. Hadislerini inceledim ve çoğunun münker olduğunu gördüm. Onun Enes'ten rivayet ettiği hadisler, bir hadis hariç güvenilir râvilerin rivayetleriyle uyuşmamaktadır (Allah'a şirk koşmadan ölen kimse hakkındaki hadis). Hadisleri yazılır.”¹⁰³ demiştir. Özellikle yaşlılık ve zihnî zayıflık sebebiyle hadisleri sanki tahmin yoluyla rivayet ettiğini belirten İbn Hibbân, bu sebeple delil olarak kullanılabilecek bir râvi olma vasfını yitirdiğini ifade etmiştir.¹⁰⁴

Buhârî'nin, ittifakla zayıf olduğu belirtilen bir râvinin hadislerine yer vermesi, hadislerin zikir içeriğine sahip olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Buhârî'nin bu yaklaşımı, zayıf râvilere dayansa bile zikirlerin toplum için manevî açıdan faydalı olabileceği ve insanları motive edebileceği düşüncesiyle kullanıldığını göstermektedir.

Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de, zayıf isnadlarla nakledilen dua ve zikir içerikli rivayetlere yer vermesi, onun toplumsal ve bireysel manevîyatı destekleme amacını güttüğünü göstermektedir. Buhârî, zayıf râviler tarafından aktarılan hadisleri, içerdiği manevî değeri ve pratik faydayı göz önünde bulundurarak eserine dahil etmiş olmalıdır. Özellikle, bu rivayetlerin kişisel ve toplumsal hayatta olumlu değişiklikler meydana getirebileceğine olan inancı, Buhârî'nin eserine bu tür rivayetleri eklemesinin başlıca nedeni sayılabilir.¹⁰⁵

6. Terhîb/Sakındırma

Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de bireysel ve toplumsal zararları açıkça ortaya koyan zayıf rivayetleri, bu hadislerin taşıdığı ahlâkî mesajların insanlar üzerindeki etkisini önemseyen bir yaklaşımla naklettiği görülmektedir. Buhârî, bu tür rivayetlerin, bireyleri kötü davranışlardan uzaklaştırma ve toplumsal düzeni koruma amacına hizmet ettiğini düşünerek, onları eğitici ve

⁹⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 221 (No. 635).

⁹⁷ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 222 (No. 636).

⁹⁸ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 222 (No. 637).

⁹⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn Yahyâ b. Ma'în, *Ma'rifetü'r-ricâl (İbn Mahrez Rivayeti)*, thk. Muhammed Kâmil el-Kassâr vd. (Dimaşk: Mecma'u'l-Lügati'l-'Arabiyye, 1405/1985), 1/69.

¹⁰⁰ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ ve zikru mezâhibihim ve ahlâbihim*, thk. Abdülâlim Abdülâzîm el-Bestevî (Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1985), 1/422.

¹⁰¹ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkin*, 47.

¹⁰² Ahmed b. Hanbel, *el-'İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, 3/2/24, 2/216.

¹⁰³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/175.

¹⁰⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkin*, 1/336.

¹⁰⁵ Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de “Dua ve Zikirlerin Teşviki” amacıyla zayıf hadisler naklettiğine dair diğer örnekler için bk. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 223, 252, 408 (No. 640, 722, 1196).

uyarıcı bir araç olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de, kumar gibi bir uygulamanın olumsuz yönlerini ve sonuçlarını açık bir şekilde ortaya koyarak insanları bu tür davranışlardan sakındırmak amacıyla isnadında zayıf bir râvi bulunmasına rağmen câhiliye dönemine ait bir uygulamaya ilişkin bir rivayete yer vermiştir. Ferve b. Ebî Mağrâ → İbrâhîm b. Muhtâr → Ma'rûf b. Süheyl → Ca'fer b. Ebî'l-Muğîre → Sa'îd b. Cübeyr → İbn Abbâs (r.a.) tarikiyle aktarılan rivayet şöyledir:

"Eskiden 'Deve kumarcıları nerede?' seslenilirdi. Bunun üzerine on kişi bir araya gelir; henüz sütten yeni kesilmiş on veya daha fazla deve yavrusu verip bir tane büyük deve alırlardı. Daha sonra bir torbaya (biri boş olmak üzere) on tane ok koyarlar, bu okları karıştırırlardı. Boş ok birine çıkıncaya kadar okları çekerlerdi. Kendisine boş ok çıkan bir şey almaz, paylar dokuz kişinin olurdu. Sonra deve bir kişiye kalıncaya kadar ok çekimi devam eder, boş ok çekenler develerin parasını öderlerdi. Meysir denilen kumar işte budur."¹⁰⁶

Hadis âlimleri, isnadda yer alan İbrâhîm b. Muhtâr hakkında hafızasının zayıf olduğu kanaatine sahiptir.¹⁰⁷ Bu bağlamda Buhârî'nin onun için "فيه نظر" (hakkında işkâl vardır)¹⁰⁸ ifadesini kullandığı, başka bir hadiste ise "Hadislerinin nasıl olduğunu bilmiyorum."¹⁰⁹ dediği nakledilmektedir. Bununla birlikte hadislerinin yazılabileceği ifade edilmiştir.¹¹⁰ Diğer bir râvi Ma'rûf b. Süheyl ise mechûl sayılmıştır. Zira bu hadisin dışında kendisinden başka rivayetler bulunmamakta ve İbrâhîm b. Muhtâr dışında ondan hadis nakleden başka bir râvi de mevcut değildir.¹¹¹ Ayrıca, Ma'rûf b. Süheyl'i güvenilir kabul eden herhangi bir değerlendirme de mevcut değildir.

Buhârî'nin, *el-Edebü'l-müfred*'de, isnadında zayıf bir râvi bulunmasına rağmen, gıybet gibi bireysel ve toplumsal ahlâka zarar veren bir davranıştan sakındırmak amacıyla yer verdiği rivayetlere bir diğer örnek, "Ölen Kişinin Gıybetini Yapmak" başlığı altında naklettiği bir hadistir. Amr b. Hâlid → Muhammed b. Seleme → Ebû Abdîrrahîm → Zeyd b. Ebî Üneyse → Ebü'z-Zübeyr → Abdurrahmân b. Hadhâd ed-Devsî → Ebû Hüreyre (r.a.) tarikiyle nakledilen şöyledir:

Mâiz b. Mâlik el-Eslemî, Resûlullah'a (s.a.v.) dördüncü kez gelerek zinâ ettiğini itiraf etmiş, bunun üzerine Allah'ın Resûlü de (s.a.v.) onu recmetmişti. Bir gün Resûl-i Ekrem (s.a.v.) yanında bazı sahâbeleriyle birlikte onun kabrinin yanından geçti. Yanında bulunanlardan iki kişi, "Bu hâin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında defalarca geldi, her gelişinde Peygamberimiz (s.a.v.) onu geri çevirdi. Sonunda köpek gibi öldürüldü." dediler. Nebiyy-i Ekrem (s.a.v.) onlara bir şey demedi. Bir süre sonra, ayakları havada duran bir eşek leşinin yanından geçerken, Hz. Peygamber (s.a.v.), "Haydi, bu leşten yiyin" dedi. Onlar, "Ey Allah'ın Resûlü! Eşek leşi mi yiyeceğiz?" dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Az önce kardeşinizin onuruna dil uzatmanız bundan daha kötüydü.

¹⁰⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 431 (No. 1259).

¹⁰⁷ Cemmâilî, *el-Kemâl fî esmâ'îr-ricâl*, 3/174; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 1/65; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rioâye fî'l-Kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb (Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye - Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1413/1992), 1/225; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/162.

¹⁰⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/569.

¹⁰⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'îr-ricâl*, 1/289.

¹¹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/569.

¹¹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'îr-ricâl*, 28/266; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 4/144; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 9/427.

Muhammed'in nefsinin elinde tutan Allah'a yemin ederim ki Mâiz, şu anda cennet nehirlerinden birinde yüzmektedir."¹¹²

İsnâd zincirinde yer alan İbn Hâdhâd hakkında, onun Ebû Hüreyre'den (r.a.) yalnızca bu hadisi rivayet ettiği ve başka bir hadis naklinin bulunmadığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda, Buhârî de İbn Hâdhâd için "Bu hadis dışında başka bir hadisle mâruf değildir"¹¹³ değerlendirmesinde bulunmuştur. Râvinin hâlinin meşhur olmaması sebebiyle mechûl râviler arasında kabul edildiği belirtilmiştir.¹¹⁴

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de zayıf isnadlara sahip bazı rivayetleri naklederken, toplumsal düzeni koruma ve bireylerin ahlâkî davranışlarını iyileştirme amacını taşıdığı görülmektedir. Özellikle, kötü davranışlardan sakındırmaya yönelik rivayetler, Buhârî'nin eğitici ve uyarıcı bir araç olarak bu hadisleri kullandığını ortaya koymaktadır. Zayıf hadislerle yer verirken Buhârî'nin, bu hadislerin içerdiği ahlâkî mesajların, toplumda olumlu değişiklikler meydana getirme potansiyeline sahip olduğuna inanarak, onları eserine dâhil ettiği söylenebilir. Dolayısıyla Buhârî, toplumsal yarar sağlayacak mesajları aktarmayı amaçlamış, zayıf rivayetlere yer vererek bireylerin doğru ahlâkî davranışları benimsemelerini teşvik etmeyi hedeflemiştir.

Sonuç

Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de zayıf hadislerle yer vermesi, onun hadis anlayışının yalnızca isnad merkezli bir yaklaşımla sınırlı olmadığını, aynı zamanda metin merkezli bir değerlendirme de yaptığını göstermektedir. Bu bağlamda, zayıf hadislerin içerdiği mesajların birey ve toplum için rehberlik sağlayabileceğine yönelik anlayışı, Buhârî'nin bu tür rivayetlere eserinde yer vermesinin temel nedenlerinden biri olmuştur. Zira Buhârî, zayıf hadisleri değerlendirirken metnin muhtevasını ve taşıdığı mesajı da dikkate alarak onları bir "ahlâk ve hikmet kaynağı" olarak kabul etmiştir.

Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'de zayıf hadisleri kullanma gerekçeleri, onun hadis ilmine ilişkin çok yönlü bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Buhârî, fezâil konularını sadece sahîh hadislerle sınırlamak yerine zayıf hadisleri de dâhil ederek, zayıf râviler aracılığıyla nakledilen rivayetlerin de değer taşıyabileceğini kabul etmiştir. Bu tutum, Buhârî'nin, zayıf hadislerin İslâm toplumunun bireysel ve toplumsal kimliğini inşa etmede önemli bir rehberlik sağlayabileceğini düşündüğünü göstermektedir.

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de sahîh hadislerin anlamını derinleştirme, gerekçelendirme, detaylandırma, bağlamını genişletme ve somutlaştırma amacıyla zayıf rivayetlere yer vermiştir. Bu yaklaşımla, sahîh rivayetlerin sunduğu temel mesajları daha anlaşılır ve kapsamlı bir şekilde ortaya koymayı hedeflemiştir. Buhârî'nin zayıf rivayetleri bu çerçevede kullanması, isnad açısından eleştirilen rivayetlerin de metinsel katkı sağlayarak sahîh hadislerin manasını daha derin bir boyuta taşıyabileceğini kabul ettiğini göstermektedir.

Buhârî'nin zayıf hadisleri nakletme gerekçelerinden biri, bu rivayetlerin delillendirme amacıyla kullanılmasıdır. Özellikle ihtilâflı meselelerde görüş beyan etme, söylenmesi câiz olan ifadelerin desteklenmesi ve bir davranışın meşrûiyetinin belirtilmesi gibi durumlarda Buhârî, zayıf hadislerin içeriğini önemli bir kaynak olarak kabul etmiştir. Bu yaklaşım, Buhârî'nin hadislerin muhtevasını toplumsal ve bireysel faydaları gözeterek değerlendirdiğini göstermektedir. Bir diğer

¹¹² Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 256 (No. 737).

¹¹³ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/198.

¹¹⁴ Zehebî, *el-Kâşif fi mâ rifeti men lehü rivâye fi'l-Kütübî's-sitte*, 1/631; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/198.

önemli gerekçe, Buhârî'nin zayıf hadisleri Kur'ân âyetlerinin tefsiri amacıyla kullanmasıdır. Özellikle sahâbeden nakledilen rivayetleri, Kur'ân âyetlerinin daha iyi anlaşılmasında önemli bir kaynak olarak kabul etmiştir.

Buhârî'nin ahlâkî ve eğitici konularda rehberlik sağlama amacıyla zayıf hadisleri kullanması, onun bu tür rivayetleri eserine dahil etmesindeki önemli gerekçelerden birini oluşturmaktadır. Toplumsal düzenin korunması, bireylerin ahlâkî değerlerle donatılması ve kötü alışkanlıkların önlenmesi gibi temel hedeflere hizmet eden bu rivayetler, Buhârî'nin zayıf hadislerin pratik ve eğitici yönlerine verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle bireysel ibadetlerin teşviki ve manevî hayatın güçlendirilmesi amacıyla kullanılan dua ve zikir hadisleri, bireylerin dindarlıklarını artırmada ve manevî gelişimlerini desteklemede etkili bir araç olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca terhîb, yani sakındırma amaçlı zayıf hadislerin kullanımı, bireylerin olumsuz davranışlardan uzak durmasını sağlamak ve toplumsal ahlâkî standartların korunmasına katkıda bulunmak gibi iki yönlü bir işlev üstlenmiştir. Buhârî, bu tür rivayetleri sadece bireysel bir ahlâkî rehberlik aracı olarak değil, aynı zamanda kolektif bir bilinç ve davranış biçimi oluşturma'nın önemli bir yöntemi olarak değerlendirmiştir. Buhârî'nin bu yaklaşımı, onun nezdinde zayıf hadislerin birey ve toplum üzerinde dönüştürücü bir etki oluşturma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Bukhari's Transmission of Weak Hadiths: An Analytical Study in the Context of al-Adab al-Mufrad

Citation: Yılmaz, Abdurrahman. "Bukhari's Transmission of Weak Hadiths: An Analytical Study in the Context of al-Adab al-Mufrad", *Artuklu Akademî* 12/1 (Jun 2025), 263-287. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1647172>

Extended Abstract

In hadith literature, the compilation of narrations on topics such as manners (adab), virtues (fazâ'il), encouragement and discouragement (targhîb-tarhîb), asceticism (zuhd), and admonition (maw'iza) has been an important activity since the early periods. Starting from the 2nd/8th century, with the written classification of hadiths, the composition of independent works containing such narrations also became widespread. Following the tradition of compiling hadiths on encouragement and discouragement, Bukhârî wrote his independent work *Al-Adab al-Mufrad* within the "Kitâb al-Adab" section of his *Sahîh*, dedicating it solely to topics related to manners.

In *Al-Adab al-Mufrad*, Bukhârî adopted a more lenient approach regarding the chains of transmission and/or narrators of some hadiths, and included weak narrations in certain contexts. His inclusion of weak narrations, in addition to sound hadiths, in this work serves as an important example for understanding why weak hadiths were included in his methodology and what role these narrations played.

Al-Adab al-Mufrad not only reflects Bukhârî's understanding of hadith, but also serves as a significant source for understanding the general use of weak hadiths since the early periods. Therefore, examining the reasons Bukhârî used weak hadiths contributes to understanding his hadith methodology and evaluating the position of weak narrations in hadith science from a broader perspective. In this context, Bukhârî's approach requires questioning the strict view that narrations with weak narrators in the isnâd should be entirely disregarded. According to him, weak hadiths play an important role in shaping religious and moral values.

One of the main challenges encountered during the research process is the lack of direct explanations from Bukhârî regarding his use of weak hadiths. Therefore, to determine his methodology, the evaluations in his own works were examined first. In cases where this data was insufficient, information transmitted from him in biographical sources was consulted. When these were also inadequate, a comprehensive analysis was conducted by considering the opinions of Bukhârî's teachers, contemporaries, and earlier hadith critics.

This study employed the method of *istiqrâ'* (inductive reasoning) to identify the reasons for Bukhârî's use of weak hadiths in *Al-Adab al-Mufrad* in the context of virtues. Examples in the work were analyzed in detail to determine the general principles and criteria related to Bukhârî's approach to weak hadiths. Thus, the study aims to both contribute to a holistic understanding of Bukhârî's hadith methodology and to reach generalizable conclusions regarding the use of weak hadiths in virtues.

Bukhârî included weak narrations in *Al-Adab al-Mufrad* with the aim of deepening, justifying, detailing, expanding, and concretizing the meaning of sound hadiths. Through this approach, he aimed to make the fundamental messages conveyed by sound narrations more understandable and comprehensive, presenting religious and moral teachings to his readers in a richer context. Furthermore, his use of certain narrations criticized in terms of their isnâd indicates that he considered the textual contributions they offered and found them functional in deepening the meaning of sound hadiths.

In *Al-Adab al-Mufrad*, Bukhârî transmitted some weak hadiths to shed light on debated issues in a scholarly framework, clarify religious and moral matters, and provide guidance on social issues. This demonstrates that Bukhârî evaluated weak narrations not only in terms of their isnâd but also their content. These narrations were included in his work for various purposes, such as expressing opinions on disputed matters, supporting statements that were permissible to say, and explaining the legitimacy or harmfulness of certain practices.

Bukhārī's use of weak narrations from the Companions regarding the interpretation of verses in *Al-Adab al-Mufrad* reveals his lenient stance towards weak narrators in some instances. This attitude shows that Bukhārī viewed the words of the companions, even if weak, as an important source for understanding Qur'anic verses.

Al-Adab al-Mufrad serves as an important source for the dissemination of moral and social values. In this context, despite the weakness in the isnād, narrations with strong content were included to select hadiths that carried educational messages guiding society. Considering the moral and social contributions of weak hadiths, Bukhārī formulated principles for guiding society in a wide range of areas, from interpersonal relationships and family privacy to social solidarity and economic welfare.

In *Al-Adab al-Mufrad*, Bukhārī, despite the weak narrators in the isnād, emphasized the encouragement of narrations related to supplication and remembrance (dhikr) because he believed these narrations could serve as spiritual guidance for Muslims in their daily lives. According to his approach, the role of supplications and dhikr in strengthening moral and spiritual bonds in individual and social life does not prevent these narrations from being legitimate, even if their isnād is weak. For Bukhārī, these hadiths were beneficial in helping Muslims develop spiritually and strengthen their relationship with Allah, and thus, he included them in his work.

Bukhārī's inclusion of weak narrations in *Al-Adab al-Mufrad*, which clearly expose individual and social harms, demonstrates his concern with the moral impact of these narrations on people. Bukhārī regarded such narrations as educational and cautionary tools, serving the purpose of steering individuals away from bad behavior and preserving social order. Despite the weakness in the isnād, he did not hesitate to include these narrations in his work, considering their potential to positively shape individual behavior and strengthen the moral fabric of society.

In conclusion, Bukhārī's use of weak hadiths in *Al-Adab al-Mufrad* reveals the depth and methodological flexibility in his approach to hadith science. He evaluated weak narrations not only in terms of their weak chains of transmission but also for the educational and moral messages they carried. This approach challenges the rigid view that weak hadiths should be completely rejected and promotes a more balanced evaluation in hadith science. This study, by thoroughly examining Bukhārī's use of weak hadiths in *Al-Adab al-Mufrad*, contributes to the hadith literature and facilitates a broader understanding of the purpose behind the use of weak narrations.

Kaynakça

- 'Afîfî, Muhammed Huseynî. Sahîhu'l-Edebî'l-müfred. Riyâd: Dâru'l-Hânî, 1988.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl. thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. Riyâd: Dâru'l-Hânî, 2. Basım, 1422/2001.
- Ali b. Medîni, Ebû'l-Hasen Ali b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necih es-Sa'dî. Süâlâtü Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe li-Ali b. el-Medîni. thk. Muvaffak Abdullâh Abdülkâdir. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404.
- Almajd, Muhammed Saeed. "İmam Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred İsimli Eserindeki Metodu". Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XVI/31 (2018), 233-279.
- Asar, Osman Serdar. el-Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred Adlı Eserinde Yer Alan Mevkûf Hadisler. Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Aydemir, Selahattin. "Ahlâk Merkezli Şahsiyet İnşasında Hadîslerin Rolü -El-Edebü'l-Müfred Bağlamında Bir İnceleme-". II. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu (UDİS - 2021) "Din, Ahlak ve Hukuk", 327-340.
- Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Şu'ayb el-Arnaût. Tahrîru Takrîbî't-Tehzîb. 4 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. es-Sünenü'l-kübrâ. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bitikçioğlu, Sevgi. Edeb-ül Müfred Hadisleri Işığında Aile İçi İlişkilerde Sevgi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. et-Târîhu'l-kebir. thk. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed ed-Debbâsî. 12 Cilt. Riyâd: en-Nâşiru'l-mütemeyyiz, 1440/2019.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. el-Câmiu's-sahîhu'l-müsned min hadîsi Rasûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmihi. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-necât, 1422/2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. el-Edebü'l-müfred. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1409.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. Kitâbü'd-Du'afâi's-sağîr. thk. Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrâhîm b. Ebî'l-Ayneyn. Mısır: Mektebetü İbni Abbâs, 1426/2005.
- Canan, İbrahim. "el-Edebü'l-müfred". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10/411-412. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Cemmâilî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Ali el-Makdisî. el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim. 10 Cilt. Kuveyt: el-Hey'etü'l-Âmme, 1437/2016.
- Cilânî, Fadlullâh el-. Fadlullâhi's-samed fî tavdîhi'l-Edebî'l-müfred. 2 Cilt. Kâhire: el-Matba'atü's-Selefiyye, 1958.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk. Süâlâtü Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd es-Sicistânî fî'l-cerhi ve't-ta'dîl. thk. Muhammed Ali Kâsım el-'Umerî. Medîne: 'Imâdetü'l-Bahsî'l-İlmî bi Câmî'ati'l-İslâmiyye, 1403/1983.
- Ebû İshâk Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî. Ahvâlü'r-ricâl. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. Pâkistân: Hadis Akâdemî, t.y.

- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. Za'ifu'l-Edebi'l-müfred. Suud-i Arabistan: Mektebetü'd-Delîl, 4. Basım, 1419/1998.
- Elbânî, Nâsırüddin. Sahîhu'l-Edebi'l-müfred. Suud-i Arabistan: Mektebetü'd-Delîl, 4. Basım, 1418.
- Ev, Hacer. Buharî'nin el-Edebü'l-Müfred'indeki Hadislerin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Görmez, Mehmet. "Tergîb ve Terhîb". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 508-509. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hâlid er-Ribât, Seyyid İzzet. el-Câmi' li-ulûmi'l-İmâm Ahmed. 22 Cilt. Mısır: Dâru'l-Fellâh, 1430/2009.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl. thk. Mâzin b. Muhammed es-Sirsâvî. 11 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, 2013.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. el-Cerh ve't-ta'dîl. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî. 9 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1371/1952.
- 286 İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Riyâd: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 3. Basım, 1419/1999.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. el-Musannef. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2006/1427.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. Tehzîbü't-Tehzîb. 12 Cilt. Hindistan: Matba'atü'l-Me'ârifî'n-Nizâmîyye, 1326.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1958.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. İthâfü'l-mehere bi'l-fevâ'idü'l-mübtekire min etrâfi'l-'aşere. thk. Merkezü Hidmeti's-Sünneti ve's-Sîreti'n-Nebeviyye. 19 Cilt. Medîne: Mecmaü'l-Melik Fahd, 1415/1994.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. Lisânü'l-Mizân. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. Takrîbü't-Tehzîb. thk. Muhammed Avvâme. Sûriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. el-Büstî. es-Sikât. thk. Muhammed Abdülmuid Hân. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâru'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâi ve'l-metrûkîn. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. et-Tabakâtü'l-Kübrâ. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ ve zikru mezâhibihim ve ahbârihim. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1985.

- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. Târîhu's-sikât. thk. Abdülmü'tî Kal'acî. Beyrût: Dâru'l-Bâz, 1405/1984.
- Medhalî, Zeyd b. Muhammed b. Hâdî el-. Avnü'l-ahadi's-samed Şerhu'l-Edebi'l-müfred. 3 Cilt. Cezâir: Dâru'l-Mîrâsî'n-Nebevî, 2015.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâî'r-ricâl. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1403/1983.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn. İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâî'r-ricâl. thk. Muhammed Osmân. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- Muhammed Lokmân es-Selefi. Reşşü'l-bered Şerhu'l-Edebi'l-müfred. Riyâd: Dâru'd-Dâ'i, 2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. Sahîhu Müslim. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1374/1955.
- Nesâî, Ebû Abdirrâhmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. ed-Du'afâ'a ve'l-metrûkîn. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396/1976.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân. thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kâhire: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd). el-İlelü'l-kebîr. thk. Subhî es-Sâmerrâî vd. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1409.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd). Sünen. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 287 Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matba'a Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. ed-Du'afâü'l-kebîr. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Uysal, Rabia. Buhârî'nin "el-Edebü'l-Müfred"teki Metodu. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn. Ma'rifetü'r-ricâl (İbn Mahrez Rivâyeti). thk. Muhammed Kâmil el-Kassâr vd. 2 Cilt. Dımaşk: Mecma'u'l-Lügati'l-'Arabiyye, 1405/1985.
- Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn. Târîhu İbn Ma'în (ed-Dûrî Rivâyeti). thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. 4 Cilt. Mekke: Merkezü'l-Bahsî'l-İlmî ve İhyâü't-Turâsî'l-İslâmî, 1399/1979.
- Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn. Târîhu İbn Ma'în (Osmân ed-Dârimî Rivâyeti). thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn lî't-Turâs, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. Mîzânü'l-îtidâl fî nakdî'r-ricâl. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. Siyeru a'lâmi'n-nübelâ. thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. 25 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâî'r-ricâl. thk. Guneym Abbâs Guneym - Mecdî Seyyid Emîn. 11 Cilt. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1425/2004.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübî's-sitte. thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kıble lî's-Sekâfeti'l-İslâmiyye - Müessesetü Ulûmî'l-Kur'ân, 1413/1992.